

KÅGFART PÅ SKALSÅEN OG FJORDEN

Af Åge Thy, Klejtrup, juni 1956¹

I en indberetning fra Rinds herred til det danske kancelli 1743 står der om Skals å:

”Langvejle å², som løber sydligst i Rinds herred, har adskillige navne efter stederne, hvor den går forbi og kaldes da der, hvor den begynder i herredet Hersom å. Den har sit udspring fra Randers af, bliver forøget med adskillige bække og løber igennem adskillige bjerge og dale, indtil den går under Løvel bro ned til Langvejle bro i Skals sogn, hvor den da endelig falder i Limfjorden. Der udi fiskes gedder, aborrer, brasen og skaller, hvis ikke skalsboerne forhindrer fiskens ind- og udgang fra åen til fjorden. Ellers falder fiskeriet godt, fornemmelig med aborrefangst ved åmundingen og op til Langvejle bro, navigabel (sejlbar) er den der med både”.

At der i 1743 var nogen virkelig kågfart på Skals å, nævnes der jo ikke direkte noget om i indberetningen til det danske kancelli, men med datidens vanskelige trafikforhold var vandvejen en yndet trafikåre, som altid blev benyttet, når uoverstigelige hindringer ikke forekom.

Af hindringer som vanskeliggjorde sejlads på Skals å var særlig de mange ålegårde, som fandtes i åen; selv om de ikke nævnes i indberetningen, er det nok med dem, skalsboerne forhindrer fiskens ind- og udgang i åen.

Ved et retsmøde i Fjends-Nørlyng herreders ret 1774 forklarer 4 synsmænd om 7 ålegårde, som tilhører beboerne i Hvorum, Lindum og Sdr. Onsild.

I årene 1785-87 var de Sdr. Onsild bymænd ved Onsild herreds ret indviklet i en proces med Hans Excellence S. T. hr. Greve Scheel til Skjern, hr. Gehejmeråd Scheel Plessen til Fusingø og Kammerherre von Lüttichau til Tjele om de Sdr. Onsild mænds ålegårde i Sdr. Onsild å. Herremændene mente, at ålegårdene stemmer vandet op i åen til skade for deres enge. I samme proces oplyses det, at der findes over 30 ålegårde helt ned til Skals.

¹ Åge Thys beretning findes på Tjeleegnens Lokalhistoriske Arkiv i et OCR-behandlet format. Sikker fra den artikel i Viborg Stifts Folkeblad, hvor den blev bragt i 1956. Den er ikke særlig læsevenlig, så jeg har tilladt mig at agere dansklærer og rette teksten, så den bliver mere læsbar. (Erik Overgård, oktober 2023)

² Sådan benævnes åen på det sidste stykke før Hjarbæk fjord. Broen på Løgstørvejen kaldes Langvejle bro.

Et så stort antal ålegårde måtte jo volde stort besvær for sejlads i åen, som ikke var af særlig stor bredde. I et retsmøde 31. oktober 1785 i forannævnte proces forklarer 8 udvalgte synsmænd, at åen ved Sdr. Onsild er 6 a 10 alen bred, medens et vidne Peder Christensen, Hannits fra Sdr. Onsild, oplyser at åen imellem Sønderbæk og Bjerregrav er således, at et menneske kan skræve over den i et skridt, hvad vidnet selv har prøvet. Som tiden gik, blev mange af ålegårdene øde og de tilbageblevne blev indrettet sådan, at de var lette at tage op, hvilket de skulle være ved solopgang.

Ved Skalsåens regulering 1902-7 var der endnu 11 ålegårde fra Hvornum til Ejstrup. Fra Ejstrup til fjorden var der mange ålegårde. De blev alle nedlagt; der blev betalt ca. 2000 kr. i erstatning for hver.

I tiden omkring 1790 var der i Kvols og Hjarbæk en hel flåde af kåde og pramme, som ejedes af de såkaldte Limfjordskrejlere. Det var driftige handelsfolk, som med deres kåde besejlede Limfjorden og handlede ved de forskellige fiskepladser og færgesteder. Selv i Ålborg, Løgstør, Thisted, Struer, Skive og Nykøbing drev de deres handel. Alle disse handelspladser lå i træfattige egne, og derfor var træ en god handelsvare. Ret naturligt søgte

disse handels- og søfolk ad Skals å at komme op til de store Lindum og Bigum skove, som flere steder går ret nær ned til åen.

Tårupgård i Fjends herred ejede fra 1743 til omkring 1860 en del af Lindum skov, den såkaldte Tårupgård skov, hvorfra der blev fragtet træ til Fjends herred.

Efterhånden blev der en livlig sejlads på åen. De hentede brændetræ, kævler, bygningstømmer og tilhugne hjulfølge, træskotræ og færdige træsko, som var lavet af træskomænd i skoven.

Der var fire landingssteder ved Lindum-Bigum skovene, et var ca. 250 m vest for Hvornum bro, et andet ca. 1500 m. vestligere og et ved Sorthøl 2 km længere nede ad åen, samt et øst for Hvornum bro ved Helmslyst, kaldet Varmkrog. I Sorthøl og Varmkrog var der svajelads for kågene.

Der blev fragtet store partier bøge- og egeplanker, og endnu ses i skovene savgravene de brugte, et aflangt hul, hvorover kævlen lå. En mand stod oven på, en anden nede i graven. Det var hårdt arbejde at save igennem en lang kævle; der krævedes stor erfaring, for at det lykkedes. Skovarbejderne havde for skik, når de om aftenen gik fra skoven at tage et eller to bøgestykker på skulderen til Hvornum Vasehus kro, der fik de en kaffepunch for hvert stykke, kromanden solgte træet til kågmændene. Kaffepunchen kostede 25 øre parret dengang.

Ved broer og vadesteder kunde folk få fragt med kågene. Kågmændene drev en omfattende handel med korn, som de solgte til norske skippere i fjorden og i Ålborg; dertil førte de også mange lam, som blev solgt ved auktion, som holdtes i Skovdalen under det såkaldte honningmarked i Ålborg.

Kresten Thomasen i Hejlskov kørte i 1860 til Silkeborgegnen efter træsko. De blev ved "æ Knudh' nær Bøstrup skel bragt ombord i hans kåg". Den sejlede til Løgstør og Aggersund, og derfra kørtes træskoene til Fjerritslev marked.

En stor handelsvare var jydepotter, som blev lavet i Borris og Gammelstrup og blev udskibet i Kvols; disse jydepotter var meget efterspurgt i Limfjordsegnene. Johan Skjoldborg skriver om krejlerne fra Hannæs, at "om våren ved påsketid sejler de til Kvols efter potter". Helt til England førtes potterne af brødrene Niels og Jens Thy fra Kvols; de førte i en årrække

storkøbmændene i Viborg Buchwalds skib, som gik i fart mellem Hjarbæk og Huul i England.

Teglsten kunde sælges til norske skippere, som kom med tømmer til handelspladserne i fjorden. Fra Hersomgårds teglværk blev der gravet en kanal ud til åen, så kågene kunde sejle helt derind. Ad samme kanal sejledes også tørv fra Vammen kær til teglværket.

Når kågene lå i Ålborg, hvad mange af dem var en gang om måneden, lå de fortøjede i Vesterå og Østerå. Af deres lille fartøj måtte de i 1880-erne betale 12 skilling i havnepenge. Deraf skulde byens tjener have de 4 og havnefogeden de 8 skilling. Af kommuneregnskaberne i Ålborg ses det, at der i 1783 var 192 kågmænd, der anløb Ålborg.

I Tårupgårds skifteprotokol 1763-90 kan det ses, hvad en kåg (fladbundet dækbåd) var værd i penge. 1769 kostede en kåg 9 snese dalere – 180 daler. I et skifte i 1774 ved husmand Peter Sørensen Skrædder hustrus død blev en kåg med takkelage og tilbehør vurderet til 250 rigsdaler. 1786 blev en ny kåg med tilbehør og redskaber vurderet til 480 rigsdaler.

Af kågmænd, der sejlede på Skalsåen, kan nævnes Jens Smed og Laurits fra Fur. De hentede mange laster træ fra Lindum skov. Thomas Skov og broderen Niels Skov sejlede med træ og træsko til Thisted. De havde landingssted i Klinkdyb lidt øst for Jernbanebroen og den gamle Vejle (Vad); de boede i Sundstrup.

Kågmanden Thomas Madsen (Gørtler) født 1793 i Bjerregård i Iller, Grønbæk sogn var så uheldig på et af sine togter til Thisted at påsejle bolværket. Havnefogeden gav ondt af sig, men da han så, hvem det var, sagde han: "Nå er det dig, bette Thomas". Han var jo en gammel kending på den plads.

Murstenene til forsamlingshuset i Skals, der blev bygget 1886-87, er fra Ørregårds teglværk; de blev sejlet fra Hjarbæk af Martin Fisker i Kvols.

Nils Sørensen Bjerregård (Gørtler) og Anders Lausten var også en årrække kågmænd på åen og fjorden, Nils opkøbte siden fisk på fiskepladserne ved fjorden og stod på Viborg torv.

Anders Lausten blev dykker i København. 1880 holdt han en dykkeropvisning i Ejstrup; ca. 1000 tilskuere overværede opvisningen, der

toges 10 øre i entre. Fra Pram Jørgens kåg blev han sænket ned til åens bund, og medens Klavs Davidsen pumpede luft ned til ham, skulle han forsøge at finde en hammer og en knibtang, som tømrer Andersen Giversen i Høkkærør havde tabt i åen; han fandt knibtangen - hammeren ligger der nok endnu.

En af de mest kendte kågmænd og vist også den sidste, der sejlede på Skals å var Jørgen Tammesen, også kaldet Jørgen Lynegal eller Jørgen Smed. Hans kendingsnavn var Pram-Jørgen. Han var fra Skals, hvor faderen, der hed Thomas, var smed. Pram-Jørgen boede i Pram-huset på Løvel Rimmer. Hans kone kaldtes An Tammester. Hun sejlede meget med ham, og hans kåg var ret stor. Den var som andre kåge forsynet med ror og mast, og i forstavn var der indrettet en kahyt. Køjerne var fæstet til kågens sider og ved enden af dem i kågens stævn var der et trekantet skab, hvori An Tammester havde sine

Pram-Jørgen

madvarer og andet husgeråd. Der var kakkelovn i kahytten, hvori de lavede mad. Kahytten var forsynet med køjer af svært glas. Udgangen fra den var ad en stige og gennem en lem i loftet.

Pram-Jørgen havde tit to pramkarle med. Det var hårdt arbejde at få træet ombord, især når det var kævler. Engang de baksede med nogle egekævler fra Sødal derned og spurgte, hvordan kævlen skulde vende. Til deres store forbavselse tog han ene mand og lagde kævlen på plads.

Fra fjorden og til skoven var der en træksti, hvor pramkarlene gik og trak kågen, når den skulde op imod strømmen. Var der god vind sejlede Pram-

An Tammester

Jørgen og An tit selv kågen. Jørgen gik på stien og trak, og An stod til rors med rorpinden imellem benene og styrede og stødte samtidig fra land med en stage, men når de ved broerne måtte tage sejlet ind, kneb det med at slæbe kågen under broen.

Johan Herold i Ørris, født i Grønhøj i 1848, tjente 1864 hos Jens Smed i Bjerregrav. Han fortalte, at Pram-Jørgen kom op i gården en dag og ønskede en mand til at hjælpe ham med at slæbe kågen under Løvelbro. Så gik Jørgen på den ene side af åen, Johan på den anden. An stod til rors, men da kågen kom ind i høllerne måtte

både Johan og Jørgen kravle på knæene og holde i græsset med hænderne - ellers tog kågen magten fra dem.

Løvelbro var da ødelagt. Danske soldater havde brækket broplankerne op for at forhindre tyskernes fremmarch. Tyskerne hentede så alle porte og døre i Jens Smeds gård og spigrede dem til broen. Som spigre brugte de jerntænderne af harverne.

Som pramkarl havde Pram-Jørgen en svigersøn, Søren Røn der siden selv fik en kåg, men var så uheldig at kuldsejle med den og måtte vade i land. Siden kaldte de ham "Skipper vad' til land".

Der var dengang endnu mange ålegårde i åen, og det var en regel, at de skulde være taget op ved solopgang. Det blev ikke altid overholdt, men var de ikke fjernede, når kågen kom, var det en ret, at kågmanden måtte tage dem op, og hvad fisk der var i dem, var da hans, men den tagen ålegårde op yndede Pram-Jørgen ikke. Store Niels Dalsgård i Bjerregrav var særlig efterladende med at tage sin ålegårde op; det blev Jørgen lynegal over, og engang han og An kom sejlene for god vind, råbte Pram-Jørgen til An:

“Hæjs æ fok”, og det hjalp ikke, at Store Niels kom løbende for at redde sin ålegård. For fulde sejl brasede kågen igennem den; den var kun til pindebrænde.

Kågmændene kunde også have nytte af ålegårdene. Når de sejlede fra skoven, havde de tit så stor last, at kågen gik på grund ved Sødal enge. Så blev ålegårdene ved Ejstrup sat, når vandet i åen da steg, kom kågen flot igen. Med så stor last kunde der ikke sejles på fjorden, og den overflødige last blev losset af ved bolværket i Ejstrup, hvor Pram-Jørgen havde landingssted.

Pram-Jørgen sejlede mursten fra Ejstrup Teglværk og hentede dets forsyning af tøv i Vammen kær. Tøv fra Skals solgte han ved fiskepladserne ved fjorden. I 1882 sejlede han tømmeret til Kresten Østergårds stuehus i Ejstrup fra tømmerhandler Frederiksen i Virksund kro.

Det var et muntert folkefærd disse kågmænd. Når de kom ad åen, søgte folk gerne derned; de sejlede jo ikke hurtigere, end de kunne få en prat med dem og spørge nyt ude fra den store verden.

Martin Mortensen, født 1874 i Søvide, tjente 1888 i Erikstrup. Han hørte da, at der lå en kåg i Svothøl og løb derned om aftenen. Det var Pram-Jørgen og An Tammester, som var hans faster; han kom da ombord i kågen og blev beværtet med sort kaffe, det havde han aldrig fået før. Da han gik fra borde, gav An ham 11 øre; det var mange penge for en dreng dengang.

Var det ondt vejr, så sejlads på fjorden var farlig, lå kågene for anker ved Bjerregård i Skals Nederhede. Der kunne være 4-5 kåge, der lå og ventede på bedre vejr. Der rørte sig da et muntert liv der, når de stegte ål, som de havde snuppet i ålegårdene. Dramme manglede heller ikke; de hørte med til det daglige brød dengang.

Efterhånden som banerne blev anlagt, blev det dem, som besørgede transporten af varerne, og pramfarten på Skalsåen blev mindre og mindre.

Pram-Jørgen og An Tammester begyndte deres pramfart på Skalsåen omkring 1840. Først i 90'erne sank deres kåg i åen imellem Løgstørvejen og

fjorden. Da Pram-Jørgen gik i land fra sin synkende skude, var den sidste pramfart imellem skoven og fjorden endt.

Det var et smukt syn at se de tungt lastede kåge komme glidende med strømmen. De passede så godt sammen med det brede skovkransede engdrag og den bugtede å. Endnu lever der folk, der har set dette syn og kan fortælle om den roligt glidende kåg og det liv, der rørte sig der. Deres oplysninger har jeg her søgt at samle her i spredte træk.

Klejtrup i juni 1956 Åge Thy.

Også dette billede er fra Gudenåen. Vi har ingen billeder fundet fra Skals Å